

- SIMONYI ZSIGMOND (1916), A szófejtő szótárhoz. A C betű cikkeihez. *Nyr.* 45: 290–8.
- SUCIU = CORIOLAN SUCIU, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania 1–2*. București, 1967–1968.
- SÜMEGI JÓZSEF (1997), Cikádor története a középkorban. In: *Bátaszék története a kezdetektől 1539-ig*. Szerk. DOBOS GYULA. Bátaszék. 76–428.
- SZAKÁCS BÉLA ZSOLT (2009), Megjegyzések korai ciszterci templomaink szentélyformáihoz. In: *A ciszterci rend Magyarországon és Közép-Európában*. Szerk. GUITMAN BARNABÁS. Piliscsaba. 146–61.
- SZÉKELY GYÖRGY (2005), Telepések, keresztes hadjáratok. In: *Európa ezer éve. A középkor 1*. Szerk. KLANICZAY GÁBOR. Bp. 337–46.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF (2007), A Kesztölcéről Fehérvárra menő hadút. *NÉ.* 29: 23–47.
- SZERENCSES RÓBERT (2009), A Ciszterci Rend kerengőépítkezései az első alapítások idejéből. In: *A ciszterci rend Magyarországon és Közép-Európában*. Szerk. GUITMAN BARNABÁS. Piliscsaba. 162–71.
- TESz. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. Főszerk. BENKŐ LORÁND. I–III. Bp., 1967–76. IV. Mutató. Bp., 1984.
- ThurKr. = Johannes de Thurocz: *Chronica Hungarorum 1*. Ed.: GALÁNTAI, ELISABETH–KRISTÓ, JULIUS. Bp.
- TMFN. = *Tolna megye földrajzi nevei*. Szerk. ÖRDÖG FERENC–VÉGH JÓZSEF. Bp., 1981.
- TÓTH VALÉRIA (2008), *Településnevek változástudományja*. Debrecen.
- TRITTER, JEAN-LOUIS (1999), *Histoire de la langue française*. Paris.
- ÚMTsz. = *Új magyar tájszótár I–V*. Főszerk. B. LŐRINCZY ÉVA. Bp., 1979–2010.
- VALTER, ILONA (1996), Die Erforschung der ungarischen Zisterzienserklöster mit besonderer Berücksichtigung der Abtei Cikádor. *Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich* 12: 227–37.
- VALTER ILONA (1998), A cikádori ciszterci apátság kutatása. In: *Hermann Egyed emlékkönyv*. Szerk. SÜMEGI JÓZSEF–ZOMBORI ISTVÁN. Bp. 155–66.
- VALTER ILONA (2009), A középkori magyar ciszterci monostorok alaprajzi és építészeti sajátosságai. In: *A ciszterci rend Magyarországon és Közép-Európában*. Szerk. GUITMAN BARNABÁS. Piliscsaba. 127–45.
- Z. = *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára I–XII*. Szerk. NAGY IMRE–NAGY IVÁN–VÉGHÉLY DEZSŐ–KAMMERER ERNŐ–LUKCSICS PÁL. Pest, majd Bp., 1871–1931.
- ZELLIGER ERZSÉBET (2010), Magyarokra utaló földrajzi nevek Ausztriában. In: *Emlékkönyv Mező András tiszteletére*. Szerk. P. LAKATOS ILONA–SEBESTYÉN ZSOLT. Nyíregyháza. 153–64.
- Zs. = *Zsigmondkori oklevéltár 1–10*. Összeállította [1–2.] MÁLYUSZ ELEMÉR. [3–7.] MÁLYUSZ ELEMÉR kéziratát kiegészítette és szerk. BORSA IVÁN. [8–9.] BORSA IVÁN–C. TÓTH NORBERT. [10.] C. TÓTH NORBERT. Bp., 1951–2007.
- ZSOLDOS ATTILA (2008), *Az Árpád-házi hercegek, hercegnők és a királynék okleveleinek kritikai jegyzéke*. Bp.

RÁCZ ANITA

Gondolatok a *Magyarad* ~ *Magyaród* helynevekről*

1. A népnevek településnevekben való előfordulásának immáron hosszabb ideje tartó vizsgálata közben egy olyan névcsoport keltette fel a figyelmemet, amelynek a népnevekből alakult településnevek közötti helye erősen kétséges, s ez a *Magyarad* ~ *Magyaród* alakú nevek csoportja. Összegyűjtött névkorpuszomban, amely a Kárpát-medence területén a magyar nyelvtörténet által ómagyar kornak nevezett időszakban (a honfoglalástól 1526-ig) előforduló népnévi eredetű településneveket tartalmazza, 12 ilyen név bukkan fel, amelyek közül háromról már KISS LAJOS is véleményt nyilvánított. Ezek egyike a Pozsony megyei *Magyarad* település elnevezése, amelynek a FNESz. törzsnévi vagy azon alapuló személynévi eredetét feltételezi: „A *Magyar* hn. a szn.-ként is alkalmazott *Mogyer* törzsnévből keletkezett” (FNESz. *Nagymagyar*). Elképzelését talán a település általa is idézett 1237-es *Mager* (Adatok 10: 8, ÁÚO. 7: 48) vegyes hangrendű névalakjára alapozta, amely egyben a település első említése is. Ezen kívül azonban a további általam ismert 29 névadata közül csupán egyetlen, az 1311-ből származó *Mog[e]ri* (AnjouOkl. 3: 29/48, AO. 1: 225–6) alak mutatja ugyanezt a vegyes hangrendű alakot, amely azonban az oklevélolvasók kiegészítésének eredménye, amit az AnjouOkl.-ban olvasható szögletes zárójelben közölt *[e]*-vel írott alak mutat.

A második ide vonható település a Hont megyei *Magyarád*, amelyről a FNESz. a következőt írja: „A *Magyarád* < R. *Mogyoród* hn. a m. *mogyoró* növénynévnek a *-d* képzős származéka.” (FNESz. *Hévmagyarád*). Hasonlóan nyilatkozik etimológiai szótárunk a harmadik, a Zala megyei *Magyaród* település nevének etimológiájáról is, amelyet szintén a *mogyoró* növénynév *-d* képzős származékaként magyaráz (FNESz. *Balatonmagyaród*). Ezekben a névmagyarázatokban KISS LAJOS nem indokolja meg a véleményét, de az eredeztetésekből kitűnik, hogy a kérdéses névforma névalkotó lexémájaként a *magyar* népnév, a *Mogyer* törzsnév, valamint a belőlük alakult személynevek is gyanúba jöhetnek, ezeken túl pedig alapjukként a *mogyoró* növénynév is felmerül.

* A publikáció elkészítését a Bolyai Kutatási Ösztöndíj, valamint a TÁMOP 4.2.1./B-09/1/KONV-2010-0007 számú projekt támogatta. A projekt az Új Magyarország Fejlesztési Terven keresztül az Európai Unió támogatásával, az Európai Regionális Fejlesztési Alap és az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

Dolgozatomban a fentebb említett 12 település névalakjait több szempontú vizsgálat alá vonom, megpróbálok objektív fogódzókat keresni a névfejtésekhez, amelyek segítségével talán kiderülhet a nevek valódi etimológiája. Vizsgálatom során áttekintem a *Magyar* személynévi eredeztetés lehetőségét, a *Megyer* törzsnévre vagy az ebből alakult személynévre történő visszavezetés esélyét, az esetleges névalkotó lexémaként szóba jöhető *mogyoró* és *magyar* nyelvtörténeti előfordulását mind a névalak, mind a kronológia tekintetében, majd ezek tanulságát összevetem a településnevek tanulságával. Továbbá foglalkozom a névalakok nyelvföldrajzi tulajdonságaival, illetve az elnevezések kialakulásának lehetőségét a morfofonológia oldaláról is megközelítem.

2. Legelőször a kérdéses településnevek *Magyar* személynévi, illetve *Megyer* törzsnévi eredeztetésének lehetőségéről szólok röviden.

2.1. Igencsak megnehezíti a népnévi vagy abból alakult személynévi eredetű kérdés eldöntését az a körülmény, hogy a magyar nyelvben a népnevek minden akadály és bármiféle névalkotó morféma nélkül ugyanúgy válhattak településnévvé, mint személynévvé. Sőt, a népnévből alakult településnév is lehetett alapja személynévnek (vö. BENKŐ 1998: 44–5), tehát népnév > személynév > településnév, népnév > településnév, illetve népnév > településnév > személynév > településnév névalakulási mintával is számolhatunk. A *Magyar* személynév első, az írásosságból adatható alakja FEHÉRTÓI KATALIN munkája szerint 1240-ben *Mogor* formában jelent meg (ÁSz. 562). Ilyen alak, illetve ennek nyíltabbá válással alakult *Magar*, valamint palatalizált mássalhangzót jelölő *Magyar* formája mindenféle morféma nélkül vagy a *-d* képzőmorféma előtt (látszólag tövéghangzóval kapcsolódva, erről majd később is szó esik) valamennyi település névadatai között megtalálható. A helynevek közvetlenül népnévi vagy személynévi eredetét azonban a fenti névalakulási sajátosság miatt csak akkor tudjuk bizonyosan megállapítani, ha erre megkérdőjelezhetetlen történeti bizonyítékkal rendelkezünk. Ilyen történeti tényre a vizsgált települések esetében egyetlen forrásom sem utal. Ezen a ponton azonban egy dolgot mindenképpen meg kell jegyezni: nem szabad elfelejteni, hogy a személynév végső soron népnévre vezethető vissza.

2.2. A következő feladat a törzsnévi származtatás kérdésének a vizsgálata. A minden település által mutatott csupa veláris magánhangzót tartalmazó névalakok között esetleg a törzsnévi eredetre mutató vegyes hangrendű *Megyer* alak három, a csak palatális magánhangzókat tartalmazó bizonyosan törzsnévi *Megyer* formák két település névadatai között vannak jelen, míg egyetlen esetben mindkét változatot megtalálhatjuk. Öt település névadataiban azonban kizárólag veláris magánhangzót láthatunk.

Azon települések esetében, amelyeknek van *Meger* alakjuk is (3), véleményem szerint joggal tehető fel a törzsnévi eredeztetés. Ilyen a Nyitra vármegye-

beli *Magyarad*¹ település, amelynek a névadatai közül csak az első, a legkorábbi névelőfordulás — amely az esztergomi káptalan 1156-os dézsmajegyzékéből való *mogorod* forma — veláris hangrendű (Gy. 4: 422, Adatok 10: 10, KNEZSA 1939: 175). A többi névalak kizárólag palatális magánhangzót tartalmaz, ezeknek a kérdéses településre való vonatkozását GYÖRFFY eleve is kétségesnek látja: megjegyzi, hogy ezek az adatok talán a Berencsel szomszédos vagy a Berencsel azonosnak tekinthető Megyered települést nevezhetik meg (Gy. 4: 422). Ezt a bizonytalanságot a címszó is jelzi: *Magyarad (1–2? Megyered?)*.

Hasonló elnevezésű és népnévi eredetét illetően elgondolásom szerint szintén kételkedésre okot adó település Heves vármegyében is létezett, amelynek a legkorábbi, a XIII. század közepéről idézhető névformája a veláris hangrendű *Magyarad*, de több mint félszáz évvel később már a törzsnévnek látszó palatális *Megered* alak jelenik meg, illetve a források szerint a településnek pusztá törzsnévi alakú *Meger* névváltozata is adatolható a XIV. század első feléből.²

A harmadik e körbe vonható *Magyarád*³ település Pozsony vármegyében található, amelynek a XIV. század elejéről adatolható veláris magánhangzós alakjai mellett nem sokkal később, még a század első harmadában megjelennek a vegyes hangrendű alakjai és a csak palatálisokkal álló *Megered* forma is. E három településnek tehát van *Megyer* ~ *Meg(y)ered* névformája.

Egy-egy Hont, Pozsony és Zala megyei település esetében a veláris hangrendű névalakok mellett tisztán palatális változattal nem, de egy-egy vegyes hangrendű *Magerad* alakkal találkozhatunk. A Hont megyei *Magyarad*⁴ település

¹ **Magyarad? ~ Megyered?** 'település Nyitra vm.-ben Szőlős határában, a Nyitra közelében' 1156: *mogorod* (Gy. 4: 422, Adatok 10: 10, KNEZSA 1939: 175), 1247/1311/1370, 1311/1370: *Megered* ... nunc autem *Berench* nuncupata ~ *Berench* quondam *Megered* vocata (Gy. 4: 42, AnjouOkl. 3: 65/131), 1325: *Megyered*be (AnjouOkl. 9: 209/372). KNEZSA megjegyzése szerint Szőlős határában fekvő helység, esetleg leányegyház lehetett (1939: 177). A későbbi Alsószőlős, a mai szlovák Dolný Vinodol (Lelkes 79) és Felsőszőlős, a mai szlovák Horný Vinodol (Lelkes 211) határában.

² **Magyarad? ~ Megyer(ed)?** 'település Heves vm.-ben, Poroszló mellett DNy-ra' **Magyarad** 1261: *Magyarad* (Cs. 1: 66, F. 4/3: 36, Adatok 10: 13), 1261/1271: *Magarad*, v. (Gy. 3: 114), 1494: *Magiarad* (Cs. 1: 66), **Megyered** 1327: *Megered*, p. (Gy. 3: 114, F. 8/3: 199–201, AnjouOkl. 11: 238/507), **Megyer** 1346: *Megyer*, p. (Gy. 3: 114, Károlyi 1: 167). ENGEL térképének (2001) adatközlése szerint ma hn. Újlőrincfalva határában K–DK-re: Magyarád (vö. Gy. 3: 114).

³ **Magyarád** 'település Pozsony vm.-ben, Nagyszombat mellett D-re' 1306, 1307, 1316>1489, 1335, 1335/1364: *Magarad* (AnjouOkl. 2: 44/87, 106/235, 4: 111/285, 19: 47/9, 249/557, F. 8/4: 77–80, 8/5: 30–1, 33–4), 1316>1489, 1335/1364, 1343>1350: *Magyarad* (AnjouOkl. 4: 111/285, 19: 249/557, 27: 515/856, AO. 5: 376–7), 1325, 1325/1334, 1325/1440, 1325/1481/1487/1492, 1325/1487/1492, 1325/1492, 1335, 1335/1516, 1335/1520: *Magerad* (AnjouOkl. 9: 94/152, 95/153, 19: 47/9, 49/95, 80/165, AO. 2: 190–2, 3: 132–7, F. 8/4: 77–80, 103–6), 1325>1335: *Magerat* (AnjouOkl. 9: 309/574), 1326/1340: *Megered* (AnjouOkl. 10: 143/206). Később Vágmagyarád, a mai szlovák Modranka (Lelkes 624).

⁴ **Magyar(ad) ~ Kismagyarad** 'település Hont vm. középső részén, Dalmad, Szántó határosa Ipoly-ságtól ÉNy-ra' **Magyarad** 1245, 1247, 1298/1350: *Mogorod*, v. (Gy. 3: 217, HO. 8: 51, F. 4/3:

korai, a XIII. század első feléből származó zártabb veláris magánhangzós *Mogorod* alakjai mellett három évtizeddel későbből már a nyíltabb *Magarad*, a népnévre utaló formák mutatkoznak, 1348-ban pedig felbukkan a *Magerad* névforma. Ugyanígy mély és vegyes hangrendű névadások figyelhetők meg a Pozsony megyei *Magyarad*⁵ és a Zala megyei *Magyaród*⁶ települések esetében is. Figyelemre méltó, hogy a zalai település egyetlen vegyes hangrendű *Magerad* alakja egy +1322/1335-ös datálású hamis oklevélből származik.

A vegyes hangrendű alak azonban a *magyar* és a *megyer* közös előzménye volt, így ha a településnek nincs csupa palatálist tartalmazó alakja, a vegyes hangrend nemigen tekinthető a törzsnévi származtatás bizonyítékának. Az első

280, Adatok 10: 11, Bakács 153), 1276, 1300, 1328, 1329, 1342, 1343, 1343/1496, 1343/1497, 1356, 1388, 1502: *Magarad*, p. (Gy. 3: 217, AnjouOkl. 12: 257/484, 13: 152/237, 26: 160/188, 246/314, 27: 298/471, HO. 8: 182–4, 413, AO. 2: 407–8, Pilis 329–31, Bakács 153, F. 9/2: 512), 1276, 1310: *Magharad*, t. (Gy. 3: 217, AnjouOkl. 2: 389/891, 389/892, HO. 8: 182–4), 1311>1388, 1312>1388, 1317/Más, 1335/1388, 1342, 1343, 1343/1346, 1343/1388, 1346, 1347/1388, 1348, 1348/1388, 1353, 1354, 1356, 1359, 1360, 1388, 1416, 1465, 1492, 1493, 1494, 1496, 1496/1497, 1496/1516, 1497, 1499, 1500, 1504, 1505, 1510, 1514, 1516, 1517, 1518, 1519, 1520, 1521, 1523, 1525: *Magyarad*, p., t. (Gy. 3: 217, Bakács 153, AnjouOkl. 3: 22/31, 167/364, 19: 209/462, 26: 267/357, 267/358, 27: 288/449, AO. 4: 573–4, 5: 210, F. 9/2: 343), 1342: *Magyar* (AnjouOkl. 26: 390/583), 1348: *Magerad* (Bakács 153), 1414, 1496: *Magyarath* (Bakács 153), 1482, 1508: *Magyard* (Bakács 153), 1497: *Mogyorod* (Bakács 153), 1518: *Magiarad* (Bakács 153), 1523: *Magaryad* (Bakács 153), 1525: *Magyharad* (Bakács 153), **Kismagyarad** 1348: *minor Magyarad* (Bakács 153, AO. 5: 210). Később Hévmagyarád, a mai szlovák Malinovec (Lelkes 258).

⁵ **Magyar(i) ~ Marcamagyar ~ Magyarad** 'település Pozsony vm.-ben, Pozsonytól K–DK-re' **Magyar** 1237: *Mager* (Adatok 10: 8, ÁÚO. 7: 48), 1284, 1328/1337: *Mogor* (Adatok 10: 8, HOkl. 96, AnjouOkl. 12: 117/224), 1309/1360, 1331, 1343: *Magyar* (AnjouOkl. 2: 324/737, 15: 113/200, 27: 115/125, F. 10/3: 286–7, AO. 1: 179–80), 1310, 1311, 1313/1513/1517: *Magar* (AnjouOkl. 2: 358/816, 3: 87/177, 218/485, AO. 1: 193–4, 236–7), 1312/1375: *Magor* (AnjouOkl. 3: 180/398, F. 8/1: 475–6), 1343: *Magiar* (AnjouOkl. 27: 115/125), **Magyari** 1301, 1301/1312, 1302, 1304: *Mogori* (AnjouOkl. 1: 53/26, 149/246, 316/648, AO. 1: 87–8), 1311: *Mog[e]ri* (AnjouOkl. 3: 29/48, AO. 1: 225–6), **Marcamagyar** 1305>1340, 1328>1340, 1340: *Marchamagyar* (AnjouOkl. 1: 382/799, 12: 269/511, 24: 175/375), 1(308), 1330: *Marchamagyar* (AnjouOkl. 2: 134/299, 14: 344/610), 1313: *Morchamogor* (AnjouOkl. 3: 199/444, 201/449, F. 8/1: 525–6, HO. 4: 122, AO. 1: 283–4), 1313/1323, 1323/1323/1323, 1313/1323/1323/1323: *Marchmagar* (AnjouOkl. 3: 199/445, 7: 74/143, 257/552, HO. 4: 121–3, AO. 1: 283), 1(318), 1323, 1323/1323: *Marchamagyar* (AnjouOkl. 5: 10/5, 7: 74/143, 257/552, HO. 4: 121–3, 136–7), 1328/1337: *Morchamagyar* (AnjouOkl. 12: 117/224), 1330: *Marchamogor* (AnjouOkl. 14: 344/610), 1331: *Mathamagyar* (AnjouOkl. 15: 113/200, F. 10/3: 286–7), **Magyarad** 1324: *Magarad* (AnjouOkl. 8: 156/305). A XIV. század elejéről adatható a település német **Magendorf** (1318: *Magendorf*, AnjouOkl. 5: 143/358) elnevezése. Később Nagymagyar, a mai szlovák Zlaté Klasy (Lelkes 423).

⁶ **Magyaród 1.** 'település Zala vm.-ben, Kanizsától ÉNy-ra' +1322/1335: *Magerad*, p. (AnjouOkl. 6: 206/559), 1459, 1465: *Magyarad*, p. (Cs. 3: 80, ZalaiO. 2: 583, Adatok 10: 23), 1468: *Magyarod* (Cs. 3: 80). A későbbi Magyaród (Lelkes 492).

három település kapcsán tehát — ahol van tisztán palatális magánhangzókat tartalmazó névforma is — magam is elképzelhetőnek tartom a törzsnévi származtatást, a második háromnál már inkább kételkedem, ám a névalakok adatolásának véletlenszerűségével számolva ezt a lehetőséget nem zárom ki, és ezekre a későbbiekben még vissza is fogok térni.

2.3. A törzsnévekből alakult személynevek kérdése egészen KNEZSA ISTVÁN munkásságáig nyúlik vissza, aki elsőként próbálta meg összefoglalni a törzsnévi eredetű településnevek általános jellemzőit, amelyek között az is szerepel, hogy személynévi használatban törzsnév nem fordult elő (1938: 371). KRISTÓ GYULA azonban tévesnek találta ezt a megállapítást, s egy fél évszázad múltán meg is cáfolta (1983) azt bizonyítva, hogy a törzsnévek ritkán ugyan, de előfordulnak személynévként. Az ő véleményét támasztja alá FEHÉRTŐI KATALIN munkája is, amelyben a nyolc törzsnévből négynek (*Nyék, Kürt, Tarján, Keszi ~ Kesző*) adatolható is a személynévi megfelelője (ÁSz.), ám ezek között nem szerepel a *Megyér*. Természetesen ez akár az oklevelekben való véletlen előfordulás rovására is írható, de az utóbbi három település névalakjainak ismeretében valószínűtlennek tartom a törzsnévre visszavezethető közvetlen személynévi származtatást. Ugyanakkor azt se felejtjük el, hogy — ahogyan a népnevek esetében is láttuk — a törzsnév településnévi áttétellel is személynévvé alakulhat, ami ismét alapjává válhat egy új település nevének, azaz: törzsnév > településnév > személynév > településnév névalakulással is számolhatunk. Bizonyítani azonban ezt az utat sem tudjuk egyetlen esetben sem.

3. Újabb szempont a vizsgált névalakok *mogyoró* növénynévre való visszavezethetőségének kérdése lehet. E téma alaposabb körülményéhez a kiindulópont az etimológiai, nyelvtörténeti szótárak régi adatainak tanulása kell, hogy legyen. A most vizsgált 12 település rendelkezésemre álló névadatainak, azok első előfordulásának datálása akkor is beszédes lehet, ha az első írásosságban megjelenő névalakot illetően tisztában vagyunk a véletlen szerepével is. A település és az elsőként rögzített névforma ugyanis az oklevél megszületésekor értelemszerűen már használatban volt, kialakulása valamikor korábban történt meg.

A *mogyoró* növénynév legkorábbi előfordulását a TESz. az 1055-ös TA.-ból idézi *munorau ~ monarau* formában. A lexéma korai alakjaiban az első két magánhangzó nyelvtörtszóke a korabeli helyesírás és az éppen zajló nyíltabbá válás miatt nem egyértelmű, de ez nem is jelent problémát a *magyar* és a *mogyoró* szavak felismerésében, hiszen a név belseji mássalhangzó a palatális nazális *ny*. A TESz. további adatai alapján a növény neve egyértelműen alsó nyelvtörtszóke magánhangzóval a XIV. század második felében jelenik meg, a szó belseji mássalhangzó azonban változatlanul *ny* (1367: *Maniaroubukur*). Az Abaúj–Csongrád vármegyék névanyagát 1350-ig feldolgozó „Korai magyar helynévszótár” (KMHsz.) 1. kötetének *mogyoró* előtagot tartalmazó névadataiban szintén kivé-

tel nélkül az *ny* mássalhangzó van jelen. A TESz. szerint a viszonylag későn végbement *ny > gy* változás eredményeként létrejött, affrikátát tartalmazó első adat, amely majd a helynév-etimológia (ti. *magyar* vagy *mogyoró*) megállapításában gondot okoz, a XVI. század első harmadából, 1538-ból adatható *mogijro* formában. Az OklSz. már két évszázaddal korábbról, 1338-ból idéz hasonló, de sajnos, településnévben megjelenő alakot (Villarum Kolun et *Mogyorod* uocatum, Veszpr. 4, Kolon), s mivel ez nem közszoói használatú, nem derül ki egyértelműen, hogy melyik lexéma az alapja, a probléma megoldásához ez az adat tehát nem járulhat hozzá. A *mogyoró* közszoói adathoz *gy*-vel ebben a szótárban csakúgy, mint a TESz.-ben, kései: 1567-ből a *mogyorohagyma*, majd 1719-ből a *magyarófa* növénynevekben fordul elő. Márpedig anyagomban a legkorábbi *gy* affrikátával álló településnévi adat egy 1019-es, hamis oklevélből idézhető *Magyarad* forma, a Zala megyei, mai Balatonmagyaród első említése. Legkorábbi hiteles oklevélből idézhető névformánk pedig a Nyitra vármegyében, a Nyitra közelében fekvő Magyarad 1156-os *mogorod* névalakja. Figyelemre méltó ezeken kívül, hogy az összegyűjtött településnevek között egyetlen olyan sem szerepel, amelynek névadatai között a legrégebbi *monyoró* alapszó lenne felismerhető, azaz a rendelkezésemre álló elnevezések mindegyikében a *gy* affrikátát láthatjuk. Ha az idézett szótáraink szerint csak későn ment végbe az *ny > gy* változás, akkor mi lehet az említett jelenség oka?

4. Munkám során elsőként a kérdéses etimológiájú településnevek viszonylag egységesnek látszó földrajzi elhelyezkedése tűnt fel. Az egyetlen Arad vármegyebeli, illetve a két Heves vármegyei település⁷ kivételével ugyanis a helynevek a Dunán túl, illetve a Duna vonalától É-ra fekvő területeken bukkanak fel. Azonnal adódik a gondolat, hogy lehetőségeinkhez mérten a nyelvöldrajzi viszonyokat is áttekintsük. Ez a vizsgálati szempont a névalakok etimológiai eredeztetésének lehetőségei közül a *magyar* vagy a *mogyoró* névszók közötti döntést segíthetné. Mivel ennyire feltűnő a települések Kárpát-medencében való földrajzi elhelyezkedése, úgy vélem, tanulságos lehet „A magyar nyelvjárások atlaszá”-nak *mogyoró* térképlapját megvizsgálni még akkor is, ha az atlasz megsze nem az ómagyar kor nyelvjárási viszonyainak a bemutatására készült. Az atlasz I. kötetének 111. lapján a növénynév *magyaró* típusú névalakjai szinte kizárólag a Dunántúlon figyelhetők meg, ezen a területen kívül a Duna vonalától K-re, a legdélebbi terület négy kutatópontján regisztrálták ezt a névformát. A Dunántúlon csupán a Duna vonalától D-re egy vékony csíkban látszik ennek az

⁷ **Magyarad** 'település Arad vm. középső részén, Világosvártól ÉK-re' é. n.: *Magyarád* (Adatok 10: 31). Később Magyarád, a mai román Măderat (Lelkes 376), illetve **Lukácsimagyarad** 'település Heves vm.-ben, pontosabb lokalizálása ismeretlen, (Hév)Magyaráddal együtt említik' 1342: *Magarad Lucasi* (AnjouOkl. 26: 160/188), a másik hevesi település adatát lásd a 2. lábjegyzetben!

alaknak a hiánya (itt a *mogyoró*-féle nevek adathatók), illetve a Duna vonala mellett Ny-ra fekvő legdélebbi vidéken, Tolna legdélebbi csücskében és Baranyában a *monyoró*-féle alakok jelenléte mutatható ki. A Dunától K-re pedig az előbb említett négy kutatópont kivételével a köznyelvihez közelebb álló *mogyoró* különböző diftongusos alakváltozatait használják.

Ezek szerint a dunántúli nevek alapja valószínűleg a *mogyoró* lexéma. Itt viszont egy újabb kérdés merülhet fel: ha a nevek alapja a Dunántúlon használatban lévő *magyaró* növénynév, akkor mi magyarázza a képzős alakok *-d* morféma előtti, szóvégi magánhangzójának túlnyomóan alsó nyelvvállásfokú *a*-ként való jelenlétét? A kilenc Dunántúlon, illetve a Dunától É-ra fekvő település közül csupán a két Zala vármegyei és az egyetlen Somogy megyei Magyaród⁸ nevei között láthatunk egy-egy adattal képviselve *Mag(y)arod* formát. Miért a *Magyarad* és nem a *Magyaród* a jellemző előfordulású alak? Ez esetleg magyarázható lenne a nyíltabbá válási folyamattal, de sokkal valószínűbbnek gondolom a *magyaró* növénynév E/2. személyű *-d* birtokos személyjellel ellátott *magyaród* alakjának a településnévtől való világos megkülönböztetésére irányuló törekvést. A *magyaród* : *Magyarad* szembenállással a két különböző nyelvi funkció megvalósulása teljesen egyértelművé válik a nyelvhasználók számára.

Ugyanakkor azt is láthatjuk, hogy négy település esetében a névalak továbbélésekor a *Magyarád* formát használják (ma *Magyarád* a korabeli Arad és Heves vármegyében, *Hévmagyarád* Hont, *Vágmagyarád* Pozsony vármegyében). Ezekben az alakokban vajon később nyúlt meg az utolsó szótagbeli magánhangzó vagy eredetileg is hosszú volt, csak a korabeli helyesírás nem tükrözteti ezt? Mindenesetre a jelenség hasonlatosnak látszik a *lapu* > *Magyarlapád* névalakuláshoz, illetve esetleg a *nyár* > *Nyárád* képzős névformának is lehet hozzá köze. A *Mogyoród* > *Magyarád* névalakváltozás már KARÁCSONYI JÁNOSnak is fel tűnt, s a következő összefüggésben említi: „a Simeon név vagy a magyar nép, vagy a latin és magyar nép között közvetítő nép ajkán először is Simeán lett, vagyis az »ó« hang éppen úgy változott »á«-vá, mint pl. a Tibód (Tibold) névből

⁸ **Magyaród 1.** 'település Zala vm.-ben, Kanizsától ÉNy-ra' 1468: *Magyarod* (Cs. 3: 80) (az összes adatát lásd a 6. lábjegyzetben); **Magyaród 2.** 'település Zala vm.-ben Kanizsától ÉK-re, a Balaton DNy-i csücskétől D-re' +1019: *Magyarad* (Adatok 10: 24, PRT. 7: 494), 1308: *Mogyorod* (AnjouOkl. 2: 162/362, HO. 4: 114–5), 1326, 1327: *Mogorod*, v. (AnjouOkl. 10: 284/473, 11: 257/549, PRT. 7: 513–4), 1327: *Magarod*, v. (AnjouOkl. 11: 258/550), 1327: *Mogoroth*, v. (Cs. 3: 22, ZalaiO. 1: 201–5, Adatok 10: 24, AnjouOkl. 11: 141/295), 1327, 1341, 1342, 1406: *Magarad*, v. (Cs. 3: 22, ZalaiO. 1: 383, AnjouOkl. 11: 257/549, 26: 330/478), 1343, 1417, 1452, 1461, 1479: *Magyarad*, v. (Cs. 3: 22, AnjouOkl. 27: 264/409, ZalaiO. 2: 578), 1494: opp. *Magyarad* et alia poss. *Magyarad* (Cs. 3: 22). A mai Balatonmagyaród (Lelkes 95); illetve **Magyarad** 'település Somogy vm.-ben, Somogyszil határában feketett' é.n.: *Magyaród* (Adatok 10: 30). Megjegyzendő azonban, hogy az „Adatok” lokalizálása alapján ez a névadat talán a Somogysziltól É-ra található Mogyoród településre vonatkozhatott.

lett Tibáld, vagy a Mogyoród névből lett a hontmegyei Magyarád, a sopronmegyei Móriczfalvából Márczfalva, vagy a köznyelvben a *csóvából* némely nyelvjárásban *csáva*, *tanórokból tanárok* (= tilos rét)” (KARÁCSONYI 1908: 126).

5. Az itt vizsgált településnevek egyöntetű népnévi eredeztetésének valószínűtlenségét a fentiekén túl még egy morfofonológiai szabályszerűség is alátámaszthatja. Korábbi két, a mássalhangzó-torlódásokkal foglalkozó írásomban már akkori névkorpuszom alapján is azt állapítottam meg, hogy a *-d* helynévképző „mindenkor, még mássalhangzóra végződő lexémák esetében is a név végén, tövéghangzó nélküli kapcsolódással jelent meg” (2002: 156, illetve lásd még 2003: 500). Később, a népnévi eredetű helynévképzővel létrehozott elnevezéseket vizsgálva (2008) pedig azt fogalmaztam meg, hogy a *-d* képző csonka tőhöz járulása a népnevek esetében kivétel nélkül látszik. A jelenség megokolásaként a TNYt. a „sajátos nyelvi szerep”-et, azaz a tulajdonnévként való használatot, így a köznevektől való világos megkülönböztetés szándékát említi (vö. SZEGFŰ 1991: 219, 222). E sajátos tótani viselkedés alapján talán a fentebb mondottakhoz hasonlóan, ugyancsak a *-d* egyes szám második személyű birtokos személyjellel álló köznévi formákat különbözteti meg a nyelvhasználó a tulajdonnévi formáktól: a csonka tő – teljes tő megjelenése a *-d* előtt egyértelművé tenné a számára az *Oroszd – oroszod*, a *Lengyeld – lengyeled*, a *Szászd – szászod* stb. viszonyát, a jelentésük közötti különbséget. Ezek a személyjeles formák a népnevek esetében ugyan ritkább használatúnak gondolhatók, de ezt a sajátos tótani viselkedést nem csupán a népnévi eredetű *-d* képzővel álló névalakoknál figyelhetjük meg, hiszen ilyen például az *Agárd – agarad*, *Farkasd – farkasod*, *Kakasd – kakasod* stb. Igaz, számos ellenpéldát is találhatunk (*Harangod*, *Ölyved*, *Ludad* stb.), de ezeknél a csonka tőben meglévő mássalhangzó-torlódás, illetve a képzővel azonos jellegű tövégi mássalhangzó akadályozhatta meg a csonka tőből való névalakulást.

A fentebb említett munkáim óta azonban bővült az adattáram, s a mostani írásom elején a vegyes hangrendű névformákat is mutató települések között már említett Hont megyei *Magyarad*, későbbi Hévmagyarád településnek felbukkant két *Magyard* névformája 1482-es és 1508-as datálással (Bakács 153). A települést az oklevelek 1245-től említik, s a nagyszámú névelőfordulás ellenére csak ezt a két csonka tőből alakult alakot olvashatjuk (a többi adatát lásd az 4. lábjegyzetben). Az ómagyar korban sem korábban, sem később, sem ennél, sem más, általunk most vizsgált településnél hasonló formával nem találkozunk. Véleményem szerint a *Magyard* alak oka akár elírás is lehet, de az sincs kizárva, hogy a hasonló *r*-végű, *-d* morfé mával alkotott településnevek (*Peterd*, *Nándord* stb.) analógiája hozhatta létre a névanyagomban egyedülálló névalakot.

A dolgozat elején, illetve szintén a vegyes hangrendű *magyer* alakot is mutató települések sorában már említettem azt a Pozsony megyei Magyarad telepü-

lést (adatait lásd a 5. lábjegyzetben), amelyet KISS LAJOS a *mogyoró* alapszóra vezetett vissza (FNESz. *Nagymagyar*). Magam azonban a településre vonatkozó névanyagom egészéből kiindulva úgy látom, hogy itt inkább a népnévi eredeztetés mellett lehetne állást foglalni, ami a következőkkel indokolható. A település legkorábbi, a XIII. század első harmadából adatható egyetlen vegyes hangrendű *Mager* (1237) alakja után tíz, a puszta népnévre utaló veláris hangrendű névforma jelenik meg (*Mogor*: 2, *Magyar*: 3, *Magar*: 3, *Magor*: 1, *Magiar*: 1), s ezzel szemben csak egyetlen oklevélből (1324) idézhető a *Magarad* név. Csekélyebb számú (4), a XIV. század elejéről adatható *Magyari* adatán kívül (amelyek persze újabb problémát vethetnek fel) pedig sok a *Marcamagyar* (15), azaz a jelzővel bővült névalak előfordulása. Az önállóan megjelenő *magyar* alakok túlnyomó jelenléte nagyobb valószínűséggel inkább a népnévi származtatás mellett szól.

6. Vizsgálatom eredményeként a 12 *Magyarad* ~ *Magyaród* névváltozatot is mutató település neve közül három esetében elképzelhetőnek gondolom a törzsnévi származtatást (Nyitra, Heves, Pozsony vm.). Egy, esetleg két esetben véleményem szerint népnévi eredet tehető fel (Pozsony, esetleg Hont vm.), négy dunántúli településnév kapcsán (két-két Zala és Somogy vm.-i név) viszont a *mogyoró* lexéma tekinthető az elnevezés alapjának. A négy település közé sorolom azt az egyetlen bizonytalan lokalizálású Magyaradot⁹ is, amelyet az „Adatok” Vas vagy Zala megyék területére helyezi, így földrajzi fekvéséből kiindulva *Magyarad* névalakja szintén a *mogyoró* eredetű nevek sorába illik. Eddig még nem került szóba az a Pozsony megyei, Korompa, Középkorompa településekkel együtt említett *Magyarad*¹⁰ település, amelynek egyetlen *Mogorod* névalakját ismerem, így az etimológiája tekintetében igen nagy a bizonytalanság.

Az Arad megyei *Magyarád*, a Heves vármegyéből való *Magarad Lucasi* (adataikat lásd a 7. lábjegyzetben) névalakokra nem tudok biztos magyarázatot adni. Talán az analógia hatására jöhettek létre, de róluk már csak azért is nehéz határozottabban véleményt formálni, mert ezek csupán egy-egy névadattal állnak előttünk. Sőt, mivel Lukácsimagyarádnak ez az egyetlen adata is (Hév)Magyaráddal együtt említve bukkant elő, azt sem tartom kizártnak, hogy az előbbi név az utóbbi településnek csak egy részét jelölhette meg, bizonyítékom azonban erre nincs.

⁹ **Magyarad** 'település, azonosítása bizonytalan' 1408: *Magyarad* (Adatok 10: 20, ZsO. 2/2: 154). Az „Adatok” a települést nagyjából Vas vagy Zala vármegye területére lokalizálja, s megjegyzi, hogy feltehetően nem azonos a Zala megyei Magyaród 1. településsel (Adatok 10: 20).

¹⁰ **Magyarad** 'település Pozsony vm.-ben, Korompa, Középkorompa településekkel említik együtt' 1256: ad tertiam villam praefati Petch, quae *Mogorod* vocatur (Adatok 10: 5, F. 4/2: 372). Az „Adatok” szerint Alsókorompa, a mai szlovák Dolná Krupá határában feketett (i. h.).

Irodalom

- Adatok = KRISTÓ GYULA–MAKK FERENC–SZEZFÜ LÁSZLÓ, *Adatok „korai” helyneveink ismeretéhez I.* Szeged, 1973.
- AnjouOkl. = *Anjou-kori oklevéltár. Documenta res hungaricas tempore regum andegavensium illustranta I–.* Szerk. KRISTÓ GYULA. Bp.–Szeged, 1990–.
- AO. = *Anjoukori okmánytár I–VI.* Szerk. NAGY IMRE. Bp., 1878–1891. VII. Szerk. TASNÁDI NAGY GYULA. Bp., 1920.
- ÁSz. = FEHÉRTÓI KATALIN, *Árpád-kori személynévtár. 1000–1301.* Bp., 2004.
- ÁÚO. = *Árpádkori új okmánytár I–XII.* Közzé teszi WENZEL GUSZTÁV. Pest (később Bp.), 1860–1874.
- Bakács = BAKÁCS ISTVÁN, *Hont vármegye Mohács előtt.* Bp., 1971.
- BENKŐ LORÁND (1998), Anonymus „kunjainak”. személynevei. In: *Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról.* Bp. 40–57.
- Cs. = CSÁNKI DEZSŐ, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I–III., V.* Bp., 1890–1913.
- ENGEL PÁL (2001), *Magyarország a középkor végén.* CD-ROM. MTA Történettudományi Intézet. Bp.
- F. = *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I–XI.* Studio et opera GEORGII FEJÉR. Budaë, 1829–1844.
- FNESz. = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára I–II.* Negyedik, bővített és javított kiadás. Bp., 1988.
- Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I–IV.* Bp., 1963–1998.
- HO. = *Hazai okmánytár I–V.* Kiadják: NAGY IMRE–PAUR IVÁN–RÁTH KÁROLY–VÉGHELY DEZSŐ. Győr, 1865–1873. VI–VIII. Kiadják: IPOLYI ARNOLD–NAGY IMRE–VÉGHELY DEZSŐ. Bp., 1876–1891.
- HOkI. = *Hazai Oklevéltár. 1234–1536.* Szerk. NAGY IMRE–DEÁK FARKAS–NAGY GYULA. Bp., 1879.
- KARÁCSONYI JÁNOS (1908), Helynévmagyarázatok. *MNy.* 4: 125–8.
- Károlyi = *A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára I–V.* *Codex Diplomaticus comitum Károlyi de Nagy-Károly.* Sajtó alá rendezi GÉRESI KÁLMÁN. Bp., 1882–1897.
- KMHsz. = *Korai magyar helynévszótár 1000–1350. 1. Abaúj–Csongrád vármegye.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN. Debrecen, 2005.
- KNIEZSA ISTVÁN (1938), Magyarország népei a XI-ik században. In: *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján I–II.* Szerk. SERÉDI JUSZTINIÁN. Bp. II, 365–472.
- KNIEZSA ISTVÁN (1939), Az esztergomi káptalan 1156-i dézsmajegyzékének helységei. *Századok* 73: 167–87.
- KRISTÓ GYULA (1983), *Tanulmányok az Árpád-korról.* Bp.
- Lelkes = *Magyar helységnév-azonosító szótár.* Szerk. LELKES GYÖRGY. Második, bővített és javított kiadás. Baja, 1998.